

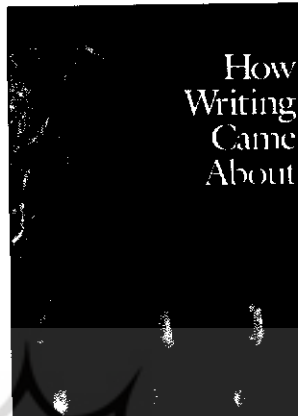
نقد و معرفی کتاب

در کاوشهای اوروک بین سال‌های ۳۰-۱۹۲۹ مجموعه‌ای از الواح باستانی کشف شد که بر روی آنها علایمی با اسکنه نقش شده بود که با شیوه نگارش خطوط میخی فرق داشت و آنها را «الواح تصویری» (Pictographic) نامیدند. مطالعات پژوهشگر آلمانی، آدام فالکنشتاین، نشان داد که در این الواح نشانهای تصویری بسیار به‌ندرت به‌کاررفته و از این‌رو نظریه تصویرنگاری را به‌شدت متزلزل ساخت. ولی پژوهشگرانی همچون ادوارد شی‌یرا برای همخوان کردن مشاهدات فالکنشتاین و نظریه تصویرنگاری چنین مطرح کردند که متون مکشوفه از اوروک خود تکامل‌یافته مرحله قدیمی‌تری از نگارش هستند که چون روی مواد فاسد شدنی مثل چرم، پاپیروس و پوست درخت نوشته می‌شده متلاشی شده و هرگز کشف نخواهند شد. ولی حفاری فصول بعد در اوروک منجر به کشف الواحی با نقش فشاری شد که علی‌رغم قدیمی‌تر بودن از الواح قبلی، بر خلاف تصور شی‌یرا از جنس چوب، چرم یا پاپیروس نبود. بر روی این الواح که نمایانگر نخستین شکل نوشتار بود مجموعه‌ای از اشکال گوه‌ای، دایره، بیضی‌ها و مثلثهایی با فشار بر گل نرم نقش بسته بود که هیچ ربطی به خط تصویری نداشت.

این نخستین مدارک مکتوب از لایه ۴ الف اوروک پیدا شده است، یعنی مدتها پس از تشکیل شهرها و ظهور تشکیلات معابد در لایه‌های ۱۰-۴ اوروک. بنابراین اگر خط پس از برپایی شهرها و ظهور تشکیلات معابد ابداع شده، لاجرم در تکوین حکومت نقشی نداشته است. اگر این‌گونه باشد دولت‌شهرهای میان‌رودانی بدون ثبت و ضبط چگونه سرپا بوده‌اند؟

برخی پژوهشگران همچون ستون لوید با توجه به قابلیت‌های خط دوره ۴ اوروک برای آن مراحل نوشتاری قدیمی‌تر پیش‌بینی می‌کردند، ولی امروزه به‌خوبی ثابت شده که پیش‌درآمد نوشتار نه یک خط قدیمی‌تر، بلکه یک شیوه شمارشی بوده است. شیوه‌ای که در آن توکن‌ها رکن اصلی قلمداد می‌شد و محاسبه اشیاء به واسطه آنها انجام می‌گرفت. به جرأت می‌توان گفت یکی از پژوهشگرانی که توانسته به بهترین وجه سیر تکامل نوشتار را نشان دهد خانم دیز اشمات بسرات است که در کتاب نوشتار چگونه پدید آمد به این مهم پرداخته است. این کتاب خود خلاصه‌ای است از کتاب دو جلدی پیش از نوشتار که دانشگاه تگزاس در سال ۱۹۹۲ منتشر کرد. با توجه به اینکه پیش از نوشتار کاملاً تخصصی است، مؤلف هدف از تهیه خلاصه آن را «تدوین کتابی آسان و قابل فهم برای مخاطبان عام و غیر متخصص» ذکر کرده است. با وجود این، کتاب با چنان دقت و وسواس علمی‌ای تنظیم شده که به حق شایان تقدیر است.

کتاب مورد نظر بر مبنای تجزیه و تحلیل و تفسیر مجموعه منتخبی از هشت هزار قطعه توکن (مه‌ره شمارشی) از ۱۱۶ محوطه باستانی ایران، عراق، لوانت و ترکیه، مطالعه ۲۰۰ توپک توخالی گلی که درون آنها توکن‌ها را نگهداری می‌کرده‌اند و نیز ۲۴۰ لوحه با نقش فشاری

How Writing Came About, By Denise Schmandt Besserat, University of Texas Press, Austin 1996, xii+193 pp., 33 figs., 3 maps., tbls, ISBN 0-292-77704-3

نوشتار چگونه پدید آمد؟

موضوع چگونگی پیدایش نوشتار و تأثیر آن بر فرایندهای اجتماعی از جمله مباحثی است که ذهن بسیاری از پژوهشگران باستان‌شناسی و انسان‌شناسی را به خود مشغول داشته و از این رهگذر کتب و مقالات متعددی در باب فرایند شکل‌گیری نگارش به رشته تحریر درآمده است.

گفتار که ابتدایی‌ترین شیوه برقراری ارتباط و انتقال دانسته‌ها به دیگران است، بلافاصله پس از گویش در فضا محو شده و اثری از خود بر جای نمی‌گذارد، ولی نوشتار نخستین فناوری بشری است که توانست کلمات ادا شده را ماندگار ساخته و بی‌کم و کاست به نسل‌های بعد منتقل کند. بنابراین چون نگارش اتکاء به سنت شفاهی را پایان بخشید، به حق همچون آستانه ورود به تاریخ قلمداد شده و جوامع پیش از نگارش را «پیش از تاریخی» و جوامع بهره‌مند از نگارش را «تاریخی» دانسته‌اند.

بسیاری از باستان‌شناسان را عقیده بر این است که نگارش نخست‌بار در اواخر هزاره چهارم ق م، در حدود ۳۲۰۰ ق م، در میان‌رودان ابداع شده و از آنجا به عیلام، مصر و دره ایندوس راه یافته است. همچنین تا مدتها پژوهشگران پیشینه خط میخی، نخستین نظام نوشتاری جهان، را یک نظام «تصویرنگاری» می‌دانستند. بدین معنی که نظامهای نوشتاری اولیه از مجموعه‌ای «اندیشه‌نگار» (Ideogram) تصویری آغاز شده که بعدها ارزشهای هجایی و گاه الفبایی از آنها مشتق شده است.

فرایند شکل‌گیری خط در خاور نزدیک را به طرز مستندی تشریح کرده است. این کتاب صرف نظر از مقدمه به‌طور کلی به سه فصل تقسیم می‌شود که هر یک از فصول چندین بخش دارد:

فصل اول: دو بخش نخست از این فصل (توکن چیست؟ و توکن‌ها در کجا به‌کار می‌رفت و چه کسانی از آنها استفاده می‌کردند؟) به مستندسازی مواد باستان‌شناختی اختصاص یافته است. بخش اول به معرفی مهره‌های شمارشی (توکن‌ها) و انواع گونه‌ها و زیر گونه‌های آنها، علائم روی آنها، روش ساخت و تحول آنها از توکن‌های «ساده» به توکن‌های «پیچیده» پرداخته است. در بخش دوم نیز بافتی که این توکن‌ها در آن پیدا شده و طبیعتاً در آنجا مورد استفاده بوده، معرفی شده است: توزیع مکانی توکن‌ها در این استقرارگاهها و نیز سازه‌ها و مجموعه‌هایی که با این توکن‌ها در ارتباطند. در این بخش به توکن‌هایی که از گورها پیدا شده توجه خاصی شده است.

در بخش سوم شیوه‌های بایگانی توکن در هزاره چهارم، یعنی توکن‌های به نخ کشیده شده و به‌ویژه نگهداری توکن‌ها در درون توپک‌های گلی توخالی تشریح شده است. در این بخش از رشته‌های توکن-که عموماً از توکن‌های پیچیده سوراخدار تشکیل شده- و لقمه مهره‌های توپُر سخن رفته است. این لقمه‌های مهر بر دو سر نخ‌ی که از این سوراخ توکن می‌گذشته وصل می‌شد و با مهر کردن آن از دخل و تصرف در توکن‌ها که معرف حساب خاصی بود جلوگیری به‌عمل می‌آوردند. همچنین در این بخش از کشف توپک‌های توخالی گلی، تعداد آنها، پراکندگی جغرافیایی‌شان، گاهنگاری و بافت آنها، مجموعه توکن‌های درون آنها و علائمی که بر سطح این توپک‌ها نقش شده و سرانجام از نقش مهم آنها در تبدیل توکن‌ها به نوشتار بحث شده است.

در بخش چهارم از الواح با نقش فشاری سخن رفته است. نویسنده در این بخش پس از مروری بر پیشینه کشف این الواح، تعداد و پراکندگی جغرافیایی آنها، گاهنگاری و بافت پیدایش این یافته‌ها علائم و نشانهایی که بر روی این الواح نقش شده را تشریح کرده و تأثیر آنها بر پیدایش نوشتار را ارزیابی کرده است.

فصل دوم: تفسیر این فصل خود از چهار بخش (۵-۸) تشکیل شده که به شرح زیر است: تکامل نمادها در پیش از تاریخ؛ توکن‌ها؛ اشارات اجتماعی-اقتصادی؛

شمارش و پیدایش نوشتار و سرانجام نتیجه‌گیری: نقش توکن‌ها در پیش از تاریخ و تأثیر آنها بر باستان‌شناسی. در این بخش، نقش توکن‌ها در تحول ارتباطات، ساختارهای اجتماعی و مهارت‌های ادراکی بررسی شده است. نویسنده در جای جای این بخش تأکید می‌کند که تفسیر وی در این باب پیشنهادی است و به‌هیچ وجه قطعیت ندارد.

در بخش پنجم نویسنده از توکن‌ها همچون گام دومی در مسیر تکامل ثبت و ضبط یاد کرده که به دنبال استفاده از چوب‌خط‌های دوره پارینه‌سنگی و پس از آغاز کشاورزی در دوره نوسنگی برداشته شده است. در حقیقت شیوه اقتصاد کشاورزی نقش مهمی در ابداع توکن‌ها ایفا نموده است. نظام توکنی نخستین شیوه ثبت داده‌های اقتصادی بود که زمینه بلافصلی برای ابداع نوشتار فراهم ساخت.

در بخش ششم نویسنده نشان داده که چگونه اقتصاد، نظام توکنی را تثبیت کرد و چگونه توکن‌ها به نوبه خود بر جامعه تأثیر نهاد.

بخش هفتم از تحول شمارش از شیوه «شمارش عینی» به شیوه «شمارش انتزاعی» بحث می‌کند.

نویسنده در اینجا نشان داده است که توکن‌ها منعکس‌کننده شیوه کهنی از «شمارش عینی» هستند، در حالی که نوشتار از «شمارش انتزاعی» به‌وجود آمده است.

در پایان این فصل هم اطلاعات فراوانی درباره ارتباطات، ریاضیات، اقتصاد، ساختارهای اجتماعی و مهارت‌های ادراکی در فرهنگ‌های پیش از تاریخ خاورنزدیک ارائه شده که جملگی از طریق مطالعه توکن‌ها حاصل شده است.

فصل سوم: که آخرین فصل این کتاب نه چندان حجیم ولی بسیار وزین است شامل جداول مختلفی است که انواع گونه‌ها و زیرگونه‌های توکن‌های ساده و پیچیده در آنها طراحی و ترسیم شده است.

این کتاب با نقشه‌ها، جداول و تصاویر متعدد آراسته شده و از چگونگی تطور و تکامل مهره‌های شمارشی تا پیدایش خط هجایی و آوایی تصویر جامعی ارائه می‌کند.

در پایان نیز کتابشناسی مفصلی برای مطالعه هرگونه از کاربزارهای مورد بحث و نیز نظریات مختلف درباره فرایند شکل‌گیری خط ارائه شده است.

ع.۱. وحدتی